

Tercüme ve Adaptasyon Dönemi (1850-1914)*

Pierre CACHIA**

Çev. Hasan TAŞDELEN

Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Arap dünyası, Yunan düşüncesiyle çok erken bir tarihte tanışmış olmasına rağmen, Arap müelliflerin Avrupa dillerinden yaptıkları çeviriler 19. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eder. Avrupa etkisinin Arap dünyasına girdiği iki büyük kapı vardır; bunlardan ilki, çoğunluğu Lübnan'da bulunan Hıristiyan Arap edebiyatçılar, diğeri de Napolyon'un Mısır'ı işgali sonucunda ortaya çıkan kültürel ortamdır. Tercüme ve adaptasyon döneminin ilk başlarında mutlak manada taklide dayalı edebî ürünler verilirken, günümüze doğru giderek özgünlük kazanan nitelikli eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.

Summary

It is not very early that Arabic speaking world get acquainted with European literature (i.e. in the second half of the 19th. century) and literary genres although they had met Greek thought in a very early period. The first eminent effect of European literature on Arabic literature emerged as

* Bu yazı, Pierre Cachia'nın *An Overview of Modern Arabic Literature* isimli kitabının 29-42. sayfalarında yer alan *The Age of Translation and Adaptation* adlı makalesinin tercümesidir (Edinburgh University Press, 1990).

** Pierre Cachia, Kolombiya Üniversitesinde, *Orta Doğu Dilleri ve Kültürleri Bölümü*'nde hala görev yapmakta olan emekli profesördür.

translations and adaptations. So, Arabic writers had the opportunity of considering new genres such as novel, drama and so on. As for now, we can say that present Arabic literature has assimilated these genres and adopted them as a part of their own literature.

Anahtar Kelimeler: Translation, adaptation, Arabic literature, literary genres

Key Words : Çeviri, uyarlama, Arap Edebiyatı, edebî türler

Yunan düşüncesiyle tanıştıkları tarihten, kendi çağdaş rönesanslarını başlattıkları döneme kadar geçen süre zarfında, Arapça konuşan toplumların (Arap toplumunun) ne bilimadamlarının ne de müelliflerinin, herhangi bir Avrupa diline ihtisas düzeyinde hâkim oldukları bilinmemektedir¹. Bu durumun, incelediğimiz dönemle tezatının daha büyük olması neredeyse mümkün değildir.

Avrupalı güçler tarafından tedrici olarak elde edilen ve değişik biçimlerde -ama en parlak şekliyle savaş meydanlarında- kendisini hissettiren hâkimiyet, seçkin Arap entelektüellerini, kendi kendine yetme yanılığısından kurtulmaya ve enerjilerini geniş kapsamlı reformlara yönlendirmeye zorlamıştır, ki “Batı”nın başarılarından haberdar olma zarureti, dün olduğu gibi bu gün de geçerliliğini büyük ölçüde korumaktadır.

Bu ihtiyacın, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezinde hissedilmesi, kapsamının genişlemesi ve Arap eyaletlerine yavaş yavaş yayılması kaçınılmaz olan 18. yüzyıl askerî ve idarî reformlarının da buradan başlatılması doğaldır. Bununla birlikte, Araplara daha doğrudan ve güçlü bir teşvik, Bonaparte’ın 1798’deki Mısır seferiyle -özellikle de Fransızların sadece, döneminin en son teknolojisiyle donatılmış ordusuyla yetinmeyip, aynı zamanda, bölgede kaldıkları kısa zaman diliminde son derece etkin roller üstlenecek çevirmen ve bilimadamlarından müteşekkil grupları da beraberinde getirmeleri sayesinde- söz konusu olmuştur.

Fransızların ne ölçüde derin ve kalıcı etkiler bıraktıkları hususu tartışılabilir². Kuşkusuz, onların ilk girişimleri, muvakkat

¹ Avrupa’daki Müslümanların ilgisinin ne kadar az olduğu konusunda bkz.

Bernard Lewis, *The Middle East and The West* (Bloomington, Indiana University Press, 1964); Yine aynı yazara ait *Islam in History* (London, Alcov Press, 1973), özellikle 92-114. sayfalar.

² J. Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt* (Leiden, Brill, 1984), s. 10-11.

tebaalarına değil, kendilerine fayda temin etme amacına yönelik olmuş, bu nedenle şimşekleri üzerlerine çekmişler ya da en azından yanlış anlaşılmalardı. Bununla birlikte, Bununla beraber, açık fikirli insanların aklına, güç mührünü taşıyabilecek ve her türlü dünyevi menfaati vaat eden bir düşünce ve hareket tarzının ışıltısını göstermişlerdi. Bu yüzden, bir sonraki Mısır idarecisi Muhammed Ali'nin, Fransız modeli bir ordu teşkil etmekle işe başlaması ve böyle bir ordu için lüzumlu olduğuna inandığı geniş kapsamlı değişikliklere girişmesi de bir tesâdüf değildir. Yanısıra, Arap dünyasının hemen her bölgesi, Batı Avrupa ülkelerinden birinin veya ötekının hakimiyeti altına girdiği için, ilk olarak Bonapart'ın kuvvetleri tarafından sergilenen güç ve başarıyla bütünleştirilmiş batılı yöntemler kısa bir süre sonra genel kabul de görecektir.

Hakikaten, batılı modeller Arap rönesansının (nahda) hemen her alanında öylesine önemli roller üstlenmişlerdi ki, biri, bu ilişkinin sadece bir vesâyet olduğu varsayımına karşı hemen bir savunma yapma ihtiyacı duyabilir. Hatırlamakta yarar var ki, "Batılılaşma", yabancı idarenin devamına destek vermek mecburiyetinde kalmalarından önce de, yerel elitler tarafından belirlenmiş bir istikâmetti. Ve yine, bu davranışın arkasındaki itici gücün, teslimiyet değil, aksine kendini ispatlamanın en kati bir yolu olan benzeme arzusu olduğu; bir model olarak benimsenen ve tek parçalı yapısıyla çoğu zaman idealleştirilen "Batı'nın, Arap düşüncesinin, kendi ihtiyaç ve hayallerinin rengine büründürdüğü bir soyutlama olduğu; seçeneklerde ne gibi hususların riske edildiği noktasında ciddi hatalara düşülse bile, "Batı'yı taklidin eklektik olmasının amaçlandığı; son olarak, gerçekleştirilen ilerlemenin nadiren önemli sahalarda olduğu unutulmamalıdır.

Bu son kısım biraz izaha muhtaçtır. Modern Batı medeniyetinin en çabuk etkileyen karakteristiği, onun teknolojik başarılarıdır ve irade ve eylem adamları -Muhammed Ali gibi-, bunları benimseyip taklit etmekle ne gibi kazançlar sağlayabileceklerini çok çabuk farketmişlerdir. Kendilerine bilgi sağlayan entelektüel merakın takdiri sonraki işti, yine aynı paketin bir parçası olan felsefi ve estetik değerlerin kabulü ise daha da sonraya kalmıştı. Aynı zamanda, batı esinli yenileşmeyi temsil eden her bir adım bir sonrakini kolaylaştırmış; titiz bir eleme ile değil de sadece (Batıyla) ilişkisi yüzünden bir meşrulaştırma prosedürü ile, buharlı motor ve telsiz telgraf gibi faydası apaçık meydanda olan icatları ortaya koymuş olan medeniyet, gerçekten modern hayatın hemen her meselesinde bir çözüme sahiptir, konumuna getirilmiştir.³

³ Sürecin tam bir açıklaması için *'The Assumptions and Aspirations of Egyptian Modernists' in Islam: Past Influence and Present Challenge* adlı makaleme

19. yüzyılın sonlarına kadar, belli başlı Arap ülkelerinde, “*Batı’nın, vahiy ürünü olan din dışında, hemen hemen her açıdan mutlak anlamda üstün olduğu*” düşüncesini o kadar da kesin biçimde dillendirmeyen yeni bir tahsilli zümre yetişmiştir. Bunun sayısız örneklerinden biri, “Avrupalı ve Doğulu yazarlar” arasında, özellikle de onların kamu işleri üzerindeki tesiri noktasında bir karşılaştırma yapan Corci Zeydan (1861-1914)’dır. Şöyle demektedir⁴:

Bu başlığı okuduğunuzda, iki grup arasında bir karşılaştırmadan söz edilemeyeceğini düşünmüş olabilirsiniz. Ya da, ülkelerinin politikalarını kalemleriyle belirleyen seçkin Avrupalı yazarlar ile, beceriksiz Doğu yazarları arasında ne türden bir bağlantı var diyebilirsiniz. Bunu inkar etmiyorum. Zira, hem medeniyet düzeyleri bakımından iki bölge ülkeleri arasında var olan muazzam uçurumun farkındayım, hem de, ya doğrudan yüksek makamlarda bulunarak veya dolaylı olarak önde gelen partilerde görüşlerini yayarak hükümetin dizginlerini ellerinde tutan Avrupalı yazarların sahip olduğu yüksek statüyü biliyoruz. Gerçekten onlar, düşüncenin liderleri, medeniyet yolunun fenerleri ve devlet mekanizmasının akıl hocalarıdır.

Burada beni, çok kuvvetli biçimde etkileyen şey, Zeydan’ın, farklı medeniyetlerden değil, tek olduğunu düşündüğü bir medeniyetin başarı derecelerinden söz ediyor olmasıdır. Bu ise, çok sayıdaki etkinliğin, birer parçası durumunda olduğu değişimin ivmesini işaret etmektedir. İnceleme maksadı ile bütün bunlardan tercüme seçmek zorunlu, ama aynı zamanda keyfidir. Ve hem yazar hem de okuyucuların önceliklerinin köklü bir şekilde yeniden yönlendirildiği hakkında hiç bir şey söylememek, bu değişimin yayıncılığın ve dergiciliğin yayılmasıyla çok yakından ilişkili olduğu hatırlatılmazsa bir çarpıtma bile sayılabilir.

TERCÜME FAALİYETİ

Büyük ölçüde Mısır Kralı’nın kütüphanecisi sıfatıyla birinci el kaynaklara ulaşma imkanı bulan Câk Tâcir tarafından başlatılan çalışma sayesinde, ilk mütercimlerin kimler oldukları ve neleri tercüme ettikleri hususunda doyurucu bilgilere sahibiz⁵. Başka

bakınız, ed. Alford T. Welch ve P. Cachia (Edinburg University Press, 1979), s. 210-235, (bu ciltte yeniden dizilmiştir.)

⁴ Corci Zeydan, ‘Kuttâb Urubba wa Kuttâb ash-Sharq’, *el-Hilâl*, VIII, 8 (15 Ocak 1900), s. 230.

⁵ Cak Takir, *Hareketu’t-Terceme bi Misr Hilâl el-Karn et-Tâsi ‘Aşar*, (Kahire, Maarif, [c. 1945]). Ayrıca bkz. Cemaeddin eş-Şeyyal, *Târîhu’t-Terceme fi Misr fi Ahd el-Hamle el-Fransiyye* (Cairo, Daru’l-Fikr el-Arabi, 1950) ve *Târîhu’t-Terceme ve Hareketu’s-Sekâfe fi ‘Asri Muhammed Alî* (Kahire, 1951).

kaynaklarda da ulaşılabilecek isim ve başlıkları burada peşpeşe sıralamak yerine, bu faaliyette sezindiğim büyük enerji patlamasına işaret etmek daha uygun olacaktır.

Söz konusu dönemle ilgili olarak başlangıçta hemen işaret edilmelidir ki, tercüme faaliyeti noktasında ilk hareket, ilgisi, neredeyse tamamen ordusunun ihtiyaç duyduğu teknolojiye odaklanmış olan Mısır yöneticisi Muhammed Ali'den gelmiştir. O, daha önceki çabaların meyvelerini de, 1780'den itibaren Türkiye'de yapılan teknik tercümelerden yirmisini bastırmak⁶ ve Suriyeli Hristiyan mütercimlerden en az bir tanesini, daha önce Fransızlar için de çalışmış olan Peder Rufil Zhr Râhib'i (1759-1831)⁷ hizmetinde kullanmak suretiyle devşirmişti. Ancak o, kendine özgü enerjisi ve tek bir amaca yönelmesi sayesinde, bu hareketi çok daha ilerilere tařıyacaktı⁸. Okullarda yabancı uzman kadrolarca okutulan dersler derhal tercüme ediliyor, bir parça tashihten sonra daha geniş kesimlerin yararına sunulmak üzere yayımlanıyordu. O, yurt dışına gönderilen öğrencilerinden, oralarda okudukları metinleri tercüme etmelerini de istiyordu. 1809 ve 1816 yılları arasında, daha fazla kitaba ulaşmak için Fransa ve İtalya'yı didik didik araştıran bir acenaya sahip olmuştu. 1835'te ise, yapılan çalışmaların niteliğini yükseltmek, sürekliliğini ve yaygınlığını temin etmek, ayrıca devletin bu faaliyette oynadığı rolün sürekliliğini sağlamak maksadıyla bir dil okulu kurdu.

Bu girişimlerin en zahmetli kısmında, onun ve haleflerinin sağ kolu olan şahıs, sadece çevirmen ve şaşılacak ölçüde enerjiye sahip bir yönetici olarak değil, aynı zamanda çağının önde gelen entelektüel şahsiyetlerinden biri olarak da kabul edilen Rifa Rfi et-Tahtvi (1901-73) idi. Elbette ki, sözü edilen ilk çalışmalar arasında edebi metinler bulunmuyordu, ancak yeni fikirler daha geniş bir alana yayılıyor ve Arapça, bunları ifade edebilmek için yeni kalıplara sokulmaya zorlanıyordu ki zamanla bu bileşim dil alışkanlıklarını da derinden etkileyecektir.

Bu şekilde ortaya çıkan akıntıya, büyük bir kol da, Hristiyan misyoner faaliyetleri tarafından eklenmiştir. Gerçekten en başta Suriyeliler olmak üzere Hristiyan Araplar, ilk dönem Nahda faaliyetlerinin değişik alanlarında diğerleriyle mukayese edilemeyecek ölçüde büyük katkı sağlamışlardır. Bunun sebebi onların, -cemaat bağlarının, milli ve etnik olmaktan çok, din

⁶ J. Heyworth-Dunne, 'Printing and Translation under Muhammed Ali', *Journal of the Royal Asiatic Society* (July 1940), s. 336.

⁷ Matti I. Moosa, 'Early 19th Century Printing and Translation', *Islamic Quarterly*, XIV, 4 (Kasım-Aralık 1970). S. 207-9.

⁸ Bkz. Heyworth-Dunne, *aynı eser*, özellikle s. 341-2, 332-3.

temellere bağılı olarak şekillendiğı bir dönemde-, Hıristiyan Avrupa'da doğan veya Hıristiyan Avrupa tarafından yayılan fikirleri Müslümanlardan daha kolay kabul edilebilir bulmuş olmalarıdır. Malta'da kurulan Anglikan Kilisesi Misyoner Derneğı, 1825 tarihinden itibaren Arap dünyasında dağıtılmak üzere Arapça metinlerin basım işine başladığında, bu eserlerin yayılması da kolaylaşmış oluyordu. Bu işe bir süre sonra, faaliyetlerini 1834'te Lübnan'a kaydıracak olan Amerikan Presbiteryen Misyonerler Merkezi de katıldı. Bu durum, Cizvitlerin karşı bir atağını tetiklediğinde, Hıristiyanlık propagandasından daha çok kültürel açıdan bir hareketlilik söz konusu oluyordu.

Kitab-ı Mukaddes'in, birbirine rakip tercümelerinin yapılmış olması, burayla doğrudan ilişkilidir. O zamana kadar, Kutsal Kitab'ın, Arapça olarak basılan kısımları sadece, 1591'de Medici Oriental Press tarafından yayımlanan⁹ ancak anlaşıldığı kadarıyla ele aldığımız dönem için yeterli sirkülasyonu bulunmayan İncil ile; 1614 gibi erken bir dönemde Roma'da basılan Psalms (Mezmurlar) idi¹⁰. Bu yeni girişimde, batılı alimlerin yanı sıra, Fâris (daha sonra Ahmed Fâris) eş-Şidyâk (1804-1887), Butrus el-Bustânî (1819-1883) ve Nâsif el-Yâzîcî (1800-1871) gibi devrin önde gelen kimi Arap yazarları da sürece dahil olmuşlardı. Bununla birlikte, birbirlerinden pek az farkı olan, ancak bazı şairlerin -bilhassa da Suriye menşeli Amerikan vatandaşı Arap göçmenlerin- hitap tarzı ve düşünceleri üzerinde etkili olduğu görülen olan çok sayıda Protestan ilâhisi de -tabi ki dünyevileştirilmiş şekliyle- Arapça tercümeleriyle kullanılmaya başlandı¹¹.

Açıkçası, bu Hıristiyan tercümeleleri sınırlı bir halk kesimi için yapılmıştı. Buna karşılık, Batılı Arap Dil ve Edebiyatı bilginleriyle ortaklaşa yürütülen böylesi kapsamlı çalışmalarla elde edilen eğitim son derece değerliydi. Yanı sıra, Müslüman ve Hıristiyan toplumlar arasında karşılıklı fikir alışverişi de -bilhassa 1860'larda, Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasında farmasonlar tarafından bir ölçüye kadar yeni köprüler inşa edilip¹², sonrasında geniş kapsamlı ortak milli idealler söz konusu olunca- kaçınılmazdı.

Muhtemelen en önemli dalga halinde ilerleme, artık, devletin veya yabancı misyonerlerin desteğini beklemeyip doğrudan yeni bir okuyucu zümresine seslenmeyi tercih eden bireylerin, yalnız kendi

⁹ Robert Jones, 'Arabic Publications of the medici Oriental Press, 1584-1614' metin Uluslar arası BRISMEN/MESA Konferansında takdim edilmiştir, Temmuz 9, 1986.

¹⁰ Marun Abbud, *Sakru Lubnan* (Beyrut, 1950) s. 49-50.

¹¹ Shmuel Moreh, *Modern Arabic Poetry 1800-1970* (Leiden, Brill, 1976), s. 24-32.

¹² aynı yer, s. 98-101.

edebî değerleri ve eğlence gereksinimleri için metin tercüme ve uyarlamasına yönelmesiyle gerçekleşti. Bu tür çabaların kayıtlı ilk örneği -Rufâil Zâhûr Râhib'in Fransa'da kaleme aldığı *Fables of La Fontaine* adlı eseri ile Malta'da basılan anonim nitelikteki *Robinson Crusoe* adlı çalışma istisna edilirse¹³- Tahtâvî tarafından yapılan Fênelon'un *Télémaque* çevirisidir, ki, Mısır'ın yeni yöneticisi Abbâs'ın emriyle devlet işlerindeki harcamaları kısıtladığı, Tahtâvî'nin Sudan'daki bir ilkokul müdürlüğüne tenzil-i rütbe ile atandığı bir dönemin ürünü olması şaşırtıcı değildir.

Bu, bir şekilde ayrı bir öncü teşebbüs olarak görünüyorsa da, sözü edilen tercüme hareketinin güçlenmesinden çok da önce değildir. Muhammed Yûsuf Necm¹⁴, Mısır'da 1870 ile 1914 yılları arasında tercüme edilmiş olan yetmiş kadar Fransız romanından söz etmektedir. İngilizce ve İskoç dilinde kaleme alınmış bazı tercümelemler de (bilhassa Sir Walter Scott'ınkiler), İngilizlerin bölgede varlıklarını doğrudan hissettirmelerinden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.

1858'de Beyrut'ta kurulan *Hadîkatu'l-ahbâr* ile başlayan, ancak en büyük etki alanını daha sonra Mısır'da oluşturan devlete bağlı olmayan dergiciliğin süratli gelişimi tercüme faaliyetlerine büyük bir ivme kazandırmıştır¹⁵. Özellikle kısa hikayeler, dergilerde hatta gazetelerde güçlerini sergileyebilecekleri hazır bir ortam bulmuşlardır. Bir çok roman da, tefrika halinde, ilk olarak bu kısa ömürlü medya vasıtasıyla ya da bir periyodığın özel sayıları olarak ortaya çıkmıştır.

Beklenebileceği biçimde, edebî bir üslupla kaleme alınmış olan tarih kitapları, o zamanki Arap okurlarca tanınan şaheserlerin büyük çoğunluğunu oluşturmuştu. Bununla birlikte, tercüme edilenlerin büyük bir kısmı o kadar da nitelikli ürünler değildi. Bunların çoğunluğunu; korku romanları, casus ve dedektif hikayeleri, ucuz macera romanları gibi sansasyonel ürünler teşkil ediyordu. Bunun nedenini anlamak hiç de zor değil: Araplar açısından bu kadar yeni bir edebî türde, edebî zevk tam anlamıyla oturmamıştı ve o zamana kadar itibar görmüş olan ve ağırlıklı olarak hitaba dayalı resmî edebiyata taban tabana zıt bir çizgiye kayıyordu. Böylece, 1880'lerde, Muhammed Abduh'un dahi ilgisini çekecek ölçüde büyük ilgi uyandıran, Edip İshak (1856-1885) ve Selim en-Nakkaş (?-1884) tarafından tercüme edilen Pierre Zaccone'ın *La*

¹³ Matti Moosa, *aynu eser*, s. 210-1.

¹⁴ Muhammed Yûsuf Necm, *el-Kıssa fi'l-Edeb el-Arabi el-Hadis*, s. 13-21.

¹⁵ Henri Pêrès, 'Le Roman, le conte et la nouvelle dans la littérature arabe moderne' *Annales de l'Institut d'Éduces Orientales*, cilt III, yıl 1937, s. 266-337. Tercüme edilen romanları ihtiva eden bir dergilerin bir listesi vermektedir.

Vengeance adlı romanı, bugün artık unutulmaktan kurtulamamıştır¹⁶.

Tiyatro da, bu alandaki öncü çabalardan olma iddiası içindedir. Çünkü, Avrupaî tarzda yazılan ilk Arapça tiyatro oyunu, 1847 yılı sonlarında Beyrut'ta sahnelenen Mârûn en-Nakkâş'ın (1817-1855) *Behîlî*, büyük ölçüde Molière'in *L'Avare* (Cimri) adlı eserini temel almıştı. Zaten kısa bir süre sonra bunu doğrudan tercüme takip edecekti. Bununla birlikte, sözü edilen dönem boyunca, canlı tiyatro, ilgileri büyük ölçüde temsil/icra üzerinde yoğunlaşan aktör-yöneticilerin elindeydi. Bu yüzden, bu şahısların, bizzat yazdıkları veya sipariş ettikleri çeviri, uyarlama veya orijinal eserler, kendi zamanlarında hemen hiç basılmıyor, dolayısıyla da sadece kendi patronlarına ulaşabiliyordu.

Yazılı tiyatro eserlerine esas katkı sağlayan ilk kişi, tiyatro kumpanyalarıyla ilişkisi olmayan biriydi. Tahtâvî'nin talebesi olan bu şahıs, devlet hizmetindeki ağır resmî mütercimlik vazifesine ilave olarak, yargıçlık ve bir dönem bakanlar kurulu üyeliği de yapmış olan Muhammed Osman Celâl'di (1829-1898). En azından bir romanın ve -nazım olarak- La Fontaine'nin fabıllarının Arap versiyonlarını ortaya koyan Osman Celâl'in gönlü, bariz biçimde hep tiyatrodan yana olmuştur. *Vâdi'n-Nîl*'de (4. cilt, s. 58, 11 Kasım 1870) tanıtımı yapılan ve *El'âbu't-tiyâtrât* adıyla İtalyanca'dan tercüme edilen bir ciltlik tiyatro yapıtını kendisine borçlu olup olmadığını kesin değildir. *El'âbu't-tiyâtrât*'ın ne türden bir yeniliği temsil ettiği, başında yer alan “*edebî bir yenilik ve bir Arapçalaştırma denemesi/çalışması*” ya da “*Arap dilinde yeni bir telif türüne giriş*” ibaresiyle vurgulanmıştır¹⁷. Kesin olan bir şey varsa o da, Molière'den beş, Racine'den de üç tiyatro oyununu tercüme eden Osman Celâl'in, klasik Fransız tiyatrosuna özel bir önem atfetmiş olduğudur. Onun çalışmasının dikkate değer tarafı, hâsılatla hiç ilgilenmemesine rağmen, en nitelikli trajedileri bile aktarırken halk nazmını seçmesi açısından, bir çok tiyatro yazarından daha başarılı olmasıdır.

Bu gibi şiirsel tiyatro oyunları, daha önce bahsi geçen kilise ilâhilerini ve Süleyman el-Bustânî'nin (1856-1925) 1904'te yaptığı âbidevî ama bir ikincisi olmayan *İlyada* çevirisini bir tarafa bırakırsak, şiir, mütercimler üzerinde diğer türler kadar etkili olmamıştır. Ahmed Şevki'nin (1868-1932), 1887-1891 yılları arasında Fransa'da bir öğrenciyken La Martine'den çevirdiği, ama kendi şiirinde bile büyük bir etki yaratmadığı anlaşılan *'Le Lac'*

¹⁶ Henri Pérès, a. Eser, s. 267.

¹⁷ *'Bid'a edebîyye ve Kit'a Târîhiyye ev İdhâl Uslûb Cedid mine't-Telif fi'l-Luga el-Arabiyye'*, Yusuf Ramîş tarafından alıntılanmıştır. *Usratu'l-Muweylîhî ve Âsârühâ fi'l-Edebi'l-Arabî* (Kahire, Maarif, 1980), s. 153.

tercümesi -ki kaybolmuştur- örneğinde de görüldüğü üzere, Avrupai tarz lirik şiir hakkında dikkat edilmeye değer birkaç yaklaşım bulunmaktadır. İngiliz Romantiklerine gelince, 20. yüzyıl başlarındaki *Divân* ekolü ortaya çıkıp, ağırlıklarını daha çok dergilerde hissettirmeye başlayana kadar yeterince ilgi odağı olamadılar. Byron hakkında yedi çeviriyi içeren bir kitap 1912’de Muhammed es-Sibâî tarafından basıldı. Ancak, İngiliz şairlerinden yapılan asıl en kapsamlı ve yetkin tercüme, şiirleri 1929 senesine kadar bir kitap haline getirilmemiş olan Abbâs Mahmud el-Akkâd’a (1889-1964) ait olanlardı¹⁸.

Bu fenomeni, Batı’ya ait somut ürünlerin, soyut olanlarla kıyaslandığında çok daha kısa vadede beğeni topladığı şeklindeki genel kanıya bağlamaya çalışmak aldatıcı olabilir. Aslında daha anlaşılır bir açıklama şudur:

Anlatı sanatı ve tiyatral türler, Klasik Arap edebiyatı açısından tamamen yeni şeylerdi. Bu yüzden taklid edilebilecek modeller sadece yabancı olanlardı. Halbuki şairler, kendi kültürleri içinde yararlanabilecekleri son derece zengin bir hazineye sahip bulunmaktaydılar.

Batı’yı anlama çabalarındaki genel ilginin giderek artması ve derinleşmesi, mütercimlerin kendiliklerinden, eğlence maksatlı edebî ürünlerden fikir telkininde bulunan felsefi eserlere yönelmeleriyle belirginleşmiştir. Bu bağlamda kayda değer bir öncü, Gustave Le Bon’un sosyolojik eserlerini ve E. Demoulins’in *À quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons?* Adlı bir çalışmasının yanı sıra, -ilki 1888’de olmak üzere- Jeremy Bentham’a ait yedi kitabı da tercüme eden Fethî Zağlûl (öl.1914) idi¹⁹. İngiliz işgali altındaki topraklarda Demoulins’e ait Fransızca bir kitabın seçilmiş olmasının önemi âşikârdır. Benzer türden çalışmaların çok geçmeden katlanarak artacağına ise hiç şüphe yoktur.

ENGELLER

Arap mütercimler tarafından sergilenen dinamizm ve girişimcilik ruhu, çeviri macerasına adım atan hemen herkese bildik gelen “*gerekli olan yegâne şeyin, her iki dilde de akıcılık olduğu*” basit varsayımının yanı sıra, ilave bir takım özel sorunlarla karşı karşıya kalma zorunda bulunmuş olmaları açısından çok daha etkileyici

¹⁸ bkz. Muhammed Abdulhay, ‘A Bibliography of Arabic Transtlations of English and American Poetry (1830-1970)’, *Journal of Arabic Literature*, VII (1976), s. 120-150.

¹⁹ Jak Tacir, a. Eser, s. 127-8.

olmuştur. Bu konuda, sözü edilen öncü şahsiyetlerden biri olan Şidyâk, bir şiirinde kendisini şu şekilde anlatmaktadır²⁰:

Tercümede titiz davranmayan kişi,
Bu işin ne kadar sıkıntılı olduğunu bilemez:
Sadece savaştı, savaşın ateşiyle kavrulur!
Aşına olmadığımız,
Bize uygun olmayan,
Ve bizde karşılığı bulunmayan binlerce kavram görüyor;
Fasıl yapılması gereken yerde vasil yapıldığına,
Bağlam gerektirdiği halde,
İtnâb yerine icâz yapıldığına tanık oluyorum.

Kolayca farkedileceği gibi, en temel sorun, sadece modern bilimlere dair değil, aynı zamanda yeni edebî türlere dair de teknik sözlüklerin bulunmayışıydı. İlginçtir ki, Muhammed Abduh, 1881 senesinde romanla ilgili değerlendirmelerde bulunurken, yeni edebî türü tanımlamada Fransızca asıldan türetilen *Rûmâniyyât* dışında başka bir sözcük bulamamıştır²¹. Benzer şekilde, sonraki çeyrek asırlık bir süre içinde, *rivâye* kelimesi hem 'roman' hem de 'tiyatro' için kullanılmıştır.

Bir Arap entelektüelinin ne tür bir baskı altında faaliyet yapmak zorunda kaldığının, ortaya koyduğu maharetin ve tamamen farklı iki ayrı çabanın birbirini nasıl beslediğinin açık bir örneği, Şidyâk'ın, 'sosyalist' sözcüğüne Arapça karşılık bulmak için bocalamasında görülebilir. Bu durum, el-Cevâib editörü olarak ve hiç kuşkusuz çoğu editör gibi zamanla yarışırken, -Fransız *Communnard*'ları gibi- Avrupa'daki değişik sol eğilimli grupların faaliyetlerini yorumlamak mecburetiyetinde kaldığı zaman söz konusu oldu. Son olarak, kendisine ait daha önceki bir tercümesinde (The Acts of Apostles, 4:32)²² de başvurduğu *iştirâkî* sözcüğünü türetmeden önce, *es-Susyâlist el-kâilîn bi'l-iştirâk fi'l-emlâk* gibi farklı dolambaçlı ifadelerle baş vurmaktaydı. Her ne kadar Spiro'nun 1903'te yayınlanan *İngilizce-Arapça Mısır Günlük Konuşma Dili Sözlüğü*, *susyâlistî* sözcüğünü o gün için bir alternatif olarak vermişse de,

²⁰ İmad as-Sulh'dan alıntılanmıştır, *Ahmed Fâris eş-Şidyâk: Âsâruhü ve 'Asruh* (Beirut, en-Nehar, 1980), s. 144.

²¹ Henri Pérès, a. Eser, s. 267.

²² Bir mütercim olarak Şidyak'ın çalışmaları, bkz. İmad es-Sulh, *aynı eser*, s. 144-165. Alıntılanan bu örnek s. 160-2'de tartışılmıştır. (Ancak *Kitab-ı Mukaddes*'ten alınan pasajın yeri yanlış olarak Acts 4:23-25 şeklinde belirtilmiştir.)

Şidyâk tarafından türetilen *iştirâkî* sözcüğü bugün için artık benimsenmiş durumdadır.

Bu güçlük, Arapların, hem bir vahiy aracı, hem de şanlı geçmişlerinin korunduğu bir vasıta olarak gördükleri dillerine olan köklü saygılarının bir sonucudur. Bu konudaki mücadele -sonuç alınıncaya kadar- uzun bir süre devam ettiğinden, o dönemde, Arapça'nın, mükemmel ve kusursuz bir dil olduğuna dogma gibi inanan ve -bilhassa 1910-1925 yılları arasında cereyan eden- ateşli polemiklerde²³ -ki, sırf Arap dilinin zenginliğinden habersiz olmaları sebebiyle modernistlerin, bu dile ödünç kelimeler alma veya yeni kelimeler türetmeyi gerekli gördüklerini iddia etmekteydiler-modernistlere âdetâ saldırıan katı bir muhafazakârlar kitlesinin var olduğu gerçeği kolayca dikkatlerden kaçabilir. Üstelik, Şidyâk'ın, yukarıda aktardığım şiirindeki, neyin icâzlı ve neyin itnâblı olması gerektiğiyle ilgili kararı verme noktasındaki güçlüğüne ilişkin iması şunu da ortaya koymaktadır ki; Arap mütercimler, daha en başından itibaren, yaptıkları işi '*harfi harfine kopyayla gerçekleştirilen bir taklit ameliyesi*' olarak değerlendirmeyip, daha çok yeni bir toplumun ihtiyaçlarına adaptasyon süreci olarak görmüşlerdir. Örneğin Şidyâk, İncil tercümesi üzerinde çalışırken, birlikte çalıştığı İngiliz mütercimlerin, bir sözcüğün kesin anlamına karar verebilmek etimolojik bir maceraya dalmalarından, Kur'an-ı Kerim'in manidar ve parlak üslubu karşısındaki şüphelerinden duyduğu rahatsızlığı gizlemez.

En azından, yapılmakta olan şeydeki (tercümedeki) materyal ve üslup seçimi, o dönem için hâkim olan standartları yansıtmaktaydı. Böylece, 19. yüzyılda ortaya konan tercümelerde, -her ne kadar olaylar hemen hemen aslına yakın biçimde anlatılıyor olsa da- uzun, kafiyeli başlıklar, geçmiş yüzyılların üslup tercihlerindeki ısrarın bir göstergesi olmaktadır.

Bunun güzel bir örneği, *Paul et Virginie*'dir. Düşüm noktası, sahile yakın bir noktada, su alıp batmakta olan gemideki bir kadın kahraman olan, daha doğrusu, dökümlü eteklerini sıyırmaktansa ölümü tercih ederek bir denizci tarafından kurtarılmayı reddeden *Virginie* adındaki bir kadın olan bu hikâye üç kere tercüme edilmiştir. Muhammed Osman Celâl'in tercümesi şöyledir: *el-Emâni ve'l-minne fi hadisi Kabûl ve Verd Cenne* (harfiyyen tercüme etmek gerekirse: *Kabûl ve Verd Cenne'nin hikâyesindeki arzular ve ihsanlar*; ya da daha serbest biçimiyle: *Kabûl ve Verd-i Cenne'nin*

²³ Bu zıtlığın bir yansıması için, bkz. Tâhâ Hüseyin, *Hadisu'l-Erbiâ*, c. II (Kahire, el-Matbaa et-Ticariyye el-Kübra, 1937), s. 327-9.

hikâyesindeki umut ve umudun gerçek oluşu)²⁴. Burada kullanılan *Kabûl* ve *Verd Cenne* sözcükleri özel isim olmakla birlikte, aynı zamanda “Benimseme” ve “Bahçe Gülü” anlamlarını da taşımaktadır. Hikâye kahramanlarına verilen isimler, sadece fonetik bakımdan orijinallerine yakın olmak veya Arapça olarak da bir takım çağrışımları (biraz zorlama da olsa) bulunmakla kalmamış, aynı zamanda metin de kafiyeli bir nesirle düzenlenmiş, bir takım lirik ifadeler ve felsefi düşüncelerle bezenmiştir. Osman Celâl aynı şeyi tiyatro oyunlarında da yapmıştır. Ona ait *eş-Şeyh Metlûf* adlı tiyatro oyunuyla, Moliere’in *Tartuffe*’sinin²⁵ birinci perdesi arasında yapılacak olan ayrıntılı bir karşılaştırma şunu ortaya koyacaktır: o, hikâye kahramanlarını Müslümanlaştırdıktan sonra, hem din adamlarına yöneltilen eleştirileri, hem de çocukların, anne ve babalarına karşı isyankar ifadelerini yumuşatmıştır. Diğer indi değişikliklerden bahsetmeye gerek bile yoktur. Ki bütün bunların, karakterizasyona ve tiyatral etkiye bir miktar olumsuz tesirleri olmuştur.

Diğer bir açıdan bakıldığında ise, uyarlamalar öylesine serbestti ki, daha sonra bir eleştirmen, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki yazarları kastederek, bunların “*tercûme ederken müellif gibi davrandıklarını, telif ederken de mütercim gibi davrandıklarını*” dile getirmiştir²⁶. Bunun tipik bir örneği, hiç Fransızca bilmediği halde birkaç Fransız romanını tercüme eden Mustafa Lütfi el-Menfelûti’dir. Bana söylendiğine göre, -en azından 1920’li ve 1930’lu yıllardaki romantik eğilimin altın çağını yaşadığı dönemde- istikbal vadeden genç yazarlar, duygu anlatımlarını, başlıkları kendileri tarafından belirlenen ‘serbest tercümeleri’ aracılığıyla dergilere takdim etmekteydiler. Zira, Batılı ürünlerin itibarı o kadar fazlaydı ki, basılma şansını yakalaması için böyle yapmanın eseri orijinal olarak sunmaktan daha iyi olacağına inanıyorlardı.

Bu süreçte kullanılan iki terim, ‘ta’rib’ ve ‘tamsir’, Türkçe karşılıklarıyla ‘Arapçalaştırma’ ve ‘Mısırçalaştırma’ terimleridir. Söz konusu terimler, her zaman kesin bir anlamda kullanılmamış, -Örneğin Muhammed Osman Celâl’in ta’rib kelimesini halk diline çevirmek manasında kullanması, kendisine özgü bir kullanımdır - bununla birlikte her ikisi de, fasih Arapça’ya ya da Mısır lehçesine sırf bir tercüme ameliyesinden daha fazla bir şey ifade etmiştir. Özellikle tiyatrodaki yapılan şey, en azından olaylar örgüsünün bir

²⁴ bkz. H.A.R. Gibb, ‘Studies in Contemporary Arabic Literature’, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, V, cüz 3, s. 1-2.

²⁵ In Shimon Ballas, ‘İtlalah ala Menhec Muhammed Usman Celal fi’t-Terceme’, *el-Karmil*, 6 (1985), s. 7-36.

²⁶ Habib Zehlâvi, ‘Kitaban ve Katiban’, *er-Risâle*, XVII, 821 (28 Mart 1949), s. 379-381.

Arap veya Mısır muhitine aktarılması ve dolayısıyla karakterlerin, toplumca benimsenen gelenek ve göreneklerle uyumlu hale getirilmesiydi.

1. Dünya Savaşı sıralarında şekillenmeye başlayan örneklerde, modern Arap tiyatroculuğunun baş mimarı olan Tevfik el-Hakim'in (1899?-1987) kişisel tanıklığına şahit oluyoruz²⁷:

'*Mısır diline aktarılmış*' yabancı oyun, *iktibas* -kelime anlamıyla, yanmakta olan ateşten bir odun parçası alma (dolayısıyla 'edinme' ve 'adaptasyon' demektir- sözcüğüyle tanımlanmaktaydı. Buna karşılık, -Menfelûti'nin çevirilerinde görüldüğü gibi serbest tercüme edilmiş yabancı bir roman için de 'Arabization/Arapçalaştırma' terimi kullanılmaktaydı. Daha doğrusu, '*Arapçalaştırma*' terimi kurgusal edebiyatta, 'Egyptianization/*Mısırçalaştırma*' terimi ise tiyatrodaki kullanılmaktaydı. *İktibas* sözcüğü, titiz bir şekilde, linguistik manada kullanılmamıştır. Yaygın kullanılışı itibariyle bu sözcük, ne saf bir orijinal eseri, ne de sırf bir tercüme ameliyesini ifade eder. Daha çok, bir mevzunun, bir çevreden bir başka çevreye intikalinden ve yabancı karakterlerin Mısırlı veya Doğulu karakterlere dönüştürülmesinden ibarettir...

Bizim aramızda, tiyatral iktibas... özellikle de, bizim sık sık yazmaya alışkın olduğumuz o eski günlerde; yani kadınlar peçelerini bırakmadan önce, neredeyse yarı yazarlık kabul edilmiştir. O zamanlar, bizim cinsiyet ayrımlı toplumumuzda, kadınlar ve erkekler arasında var olan sosyal ilişkileri bir bütün haline getirmek zorunda kalıyorduk. Böylece, şayet kadının erkekle bulunduğu bir oyunu adapte etmeyi istediğimizde, binbir türlü sorunla karşılaşılırdık. Filancanın karısını, filancanın kocası önünde, 'kendisini göstermesini' sağlamamız imkansızdı. Bu kadını, o adamın anne veya babası tarafından kuzeni yapmak ve saire gibi çeşitli yollarla bu problemin üstesinden geliyorduk. Bu yüzden o dönemin bütün oyunlarındaki kadınlar ve adamlar akrabaydılar... Kendi çevremizin istekleriyle uyumlu sosyal ilişkilerin değiştirilmesi, diyaloglarda, karakterleştirmede ve oyunun bazı bölümlerinde, orijinalinden oldukça farklılaşan bazı değişiklikleri de gerekli kılıyordu. Bu çabalar, oyun yazarlığı öğreten bir okulu andırıyordu ki, bu ortam, gelecekte kendi

²⁷ Tevfik el-Hakim, *Hayâtî*, (Beirut, Daru'l-Kitab el-Lubnani, 1974), s. 212, 215-216, 213-214.

kanatlarıyla yalnız başına uçmak isteyenlere bu fırsatı vermekteydi.

Hiçbirimiz, şayet gerçekten kendisi telif etmemişse veya özgünlüğü ve gayretleri yaratıcı yazarlık noktasına ulaşmamışsa, kendisi için müellif (yazar) sözcüğünün kullanılmasına müsaade etmiyordu. Şayet bir oyun tercüme edilmişse, tercüme edenin ya da 'Arapça'ya uyarlayan'ın ne denli önemli bir katkıda bulunduğu asla bakılmaksızın, bütün reklamlarda yabancı yazarın adı duyuruluyor; ancak bu uygulanabilir değilse, (içinde yapılan değişikliklerden dolayı dolay dolay tamamen farklı bir hüviyete bürünmüşse) '*filanın kaleminden iktibas edilmiştir*' ifadesi yeterli görülüyordu. Hatta, 'Abbâs Allâm, sıradanlaşmış iktibas kelimesinden kurtulmak isteyerek -belki de bunu yapan ilk kişi kendisiydi- şu ilginç ve anlaşılmaz formülü benimsemişti: *...-nin kaleminden*. Bu uygulama bütün yazarlar arasında yayılarak sonunda doğal bir hal aldı.

İnsanın, denklemdeki, çoğu zaman gözden kaçırıldığı, küçük bir faktör de şudur: Arapların tarihten gelen intihal anlayışları Batı'nın-kiyle aynı değildir veya en azından ayrıntılı biçimde sınıflandırılmamıştır. Seçkin üsluba ilgi o kadar fazlaydı ki, sadece kelimesi kelimesine kopyalama açıkça kınanıyordu. El-Menfelûti gibilerin gösterdiği serbestlik o zaman orijinal metinlere bağlılık mecburiyeti varsayımı ile değil de, bu yolla Arap okuyuculara katkıda bulunup bulunmadıkları açısından bir takım polemikleri alevlendirmişti. Batı'da hakim olana daha yakın bir görüş, zaman içinde geliyecekti. Nitekim, daha sonra İbrahim Abdulkadir el-Mazini'nin (1890-1949) *İbrahim el-Katib* (1931) isimli kitabında, Artzybashev'in *Sanine*'sinden alınan parçalar yüzünden bir takım sert eleştirilere maruz kalması da bunun bir kanıtıdır. Fakat şunu ifade etmek tamamen manasız değildir: 1940'larda Mısır'da öğretmenliğe başladığımda, öğrencilerimden bir kısmı kolayca bulunabilecek ansiklopedi maddeleri veya benzerlerinin tercümelerini andıran ödevler hazırlıyorlar -gerçi buna benzer aldatmaların peşine düşmek o kadar da yaygın bir insan davranışı değildir- ve benim şiddetli uyarılarım karşısında gerçekten şaşırıyor ve cümlelerin kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı.

Gerçekten de pek çok Arap mütercim, enerjileriyle olduğu kadar karşılıksız özverileri ile de bizi etkilemektedir. Her teşebbüsün arkasında kısa vadeli ekonomik bir motivasyon bulunduğunu düşünenler, Muhammed Osman Celal'in ammice kullanma hususundaki ısrarını anlamakta zorlanabilirler. Zira o, ilk kitabı için hiçbir maddî destek bulamamış, eserini masrafları kendine ait

olmak üzere bastırmak zorunda kalmış, hatta en önemli eserlerinden biri -*Tartuffe*'nin uyarlaması -kendisi hayatta iken sahneye konulamamıştır²⁸. Bazı kimselerin kararlılığına ve olağanüstü öğrenme mizaçlarına çok şey borçluyuz. Daha fazla bilinmeyi hak eden Fransızca-Arapça sözlük, hukuki terimlere özel bir önem atfeden bir yargıç olan Muhammed en-Neccâri Bey'in²⁹ yazdığı sözlüktür. O La Fontaine'e öylesine düşkündü ki, 'loup' (kurt) ya da 'renard' (tilki) gibi başlıklar altında, ilişkili bütün fabılları bir çoğu Muhammed Osman Celal imzasıyla manzum Arapça olarak yeni baştan kaleme almıştı. Mihail Nuayme'nin (1889-) '*cri de coeur*' (kalbin feryadı) sözü de sık sık tekrarlanmıştır³⁰.

Biz bir çok ruhî ihtiyaçlarımızın uyandığı edebî ve sosyal bir değişim süreci içindeyiz. Bunlar bizim Batı ile temasa geçmeden önce asla hissetmediğimiz gereksinimlerdir. Madem biz bu ihtiyaçları karşılayacak kaleme ve beyne sahip değiliz, bırakın tercüme edelim! Bırakın mütercim-leri onurlandıralım. Zira onlar, bizimle daha büyük insan-lık camiası arasındaki araçlardır.

O bu çağrıyı yaparken, çağdaşlarının yaratıcı güçlerinin, gereksiz ve haksız yere hakaretine uğramıştır. Ancak aynı zamanda o, müdafasını yaptığı misyona zaten bağlanmış olan kişilerce ortaya konan kültüre duyulan büyük ilgiyi de kelimelere dökmüş oluyordu.

ETKİ

Bizim incelememizin bir veçhesi daha, dikkate değerdir. Hepimiz biliyoruz ki, kitaplarla yüklü bir raf, kütüphane sahibinin iyi bir okur olduğunun garantisi değildir. Acaba mütercimlerin hacimli eserlerinden kaç tanesi, genç beyinler üzerinde etki uyandırıp onların formasyon kazanmalarına yardımcı olarak geçerliliğini korumaktaydı?³¹ Bir kez daha, bir yargıcın doğma büyüme şehirli oğlu Tevfik el-Hakîm'e teşekkür etme ihtiyacı

²⁸ Shimon Ballas, *aynu eser*, 8-13.

²⁹ Muhammed el-Neccari Bey, *Dictionnaire Français-Arabe* (2 cilt, Alexandria, Imprimerie Mizrahi, 1903, 1905) yeniden basım Beyrut, Librairie du Liban, (1977). Muhammed Usman Celal'in, La Fontaine'den yaptığı fabıl tercümeleri *el-Uyun el-Yevakız fi'l-Emsal ve'l-Mevaiz* başlığı altındadır. Edisyonunu Amir Muhammed Buhayri yapmıştır (Kahire, General Egyptian Book Organization, 1978).

³⁰ Tâhir Hamîrî ve Georg Kampffmeyer, *Leaders in Contemporary Arabic Literature* (cüz: I, Leipzig, 1930) s. 31. *el-Girbal*'dan tercüme edilmiştir, s. 127; Ayrıca bkz. Mustafa Bedevi, *Modern Arabic Poetry* (Cambridge University Press, 1975), s. 182.

³¹ Bugünkü eleştirmenlerin en önemli tercüme değerlendirmeleri için bkz. Luis Avad, 'Meshu'l-Kainat', *Ehrâm*, 24 (Kasım 1972), s. 7.

duyuyoruz. Zira o, öğrenci olduğu yıllarda³², yaklaşık 1910'dan 1918'e kadar süren bir dönemde, bazı yabancı eserlerin etkisinin samimi bir temsilcisi olmuştur. El-Hakim, annesinin masallar anlatmasından aldığı keyfe işaret ettikten sonra şunları yazar:

Piyasaya, iyi düzeyde yabancı dili bulunan ve misyoner okullarında eğitim görmüş olan Suriyelilerce tercüme edilen Avrupalı tarzda hikâyeler çıkmaya başlamıştı. Annem bunları da çok seviyordu ve daha öncekilerde olduğu gibi bunları da tekrar tekrar bize anlatıyordu...

İlk hakkımda, ilk okul diploması almanın verdiği gurur beni sorumsuz, gevşek, kibirli ve [ödevlerim hususunda] ihmalkar yapmıştı. Bu, annem ve babam uzaktayken benim yaşadığım bir sınırlamanın olmadığı manasına gelmez. Ve beni büyüleyen macera dizilerinin bölümlerini gösteren 'American Cosmograph'ın varlığı: Zigomar dizi-sinden sonra Fantomas'ın bölümleri geldi. Buna bir de kitapçılarda kiralanabilen *Rocambole* romanlarını ekle. Üye olmak için ayda sadece beş kuruş ödemek zorundaydım. Bundan sonra *Rocambole* gibi uzun bir hikayenin yirmi bölümünü veya Alexandre Dumas'ın roman serisini kiralayıp okuyabiliyordum.

Bütün cep harçlığımı Arapçaya yeni tercüme edilmiş bir kitabı almak için harcadığımı hatırlıyorum. Bu kitap İngiliz filozof Spencer tarafından ahlak üzerine yazılmıştı. Şimdi, bu ve benzeri kitaplarda zikre değer bir kelime bile anlamadığıma inanmamama rağmen, felsefeye dair bir eser okuyar olmam bana gurur veriyordu. Bizim İngilizce bilgimiz, İngilizce felsefi eserleri anlamamıza imkan verecek düzeyde değildi. Öyle olsaydı bile, cebimizde onu alacak para yoktu. Gazâli, İbn Rüşd, İbn Sina gibi Arap filozoflara gelince, bizi bunlara yönlendiren bir kişi bile olmadı.

O zaman gün yüzüne çıkan yegane edebî tercüme Hafız İbrahim tarafından, bizim aslında tonlama için kullandığımız etkileyici bir Arapça üslupla, çevrilen Hugo'nun *Les Misérables*'in (Sefiller) ilk bölümüydü. Daha sonra Tolstoy'un *Anna Karenina*'sının bizim üzerimizde kalıcı bir edebî niteliğe sahip olduğu izlenimini bırakmayan kötü bir tercümesi yapıldı. Fethi Zağlul'un Montesquieu'nün bazı eserlerini tercüme ettiği doğrudur. Belki de bu *L'Esprit des lois*'tir. Babam dağıtılmak üzere pek çok nüs-hasını almıştı. Ancak bu kitap o zamanlar benim ilgimi hiç çekmemişti.

³² Tevfik el-Hakim, *Hayâtî*, s. 81, 122-3, 143-9.

O yaşlarda gerçekten okumaya heves ettiğim şey, Opera House'da veya diğer tiyatrolarda izlediğimiz oyunlardı... Uzun araştırmalarıma rağmen, Buridan, bütün şiirleriyle birlikte *The Martyrs of Love* (Romeo ve Juliet), *Othello* ve o sıralar okumasından çok keyif aldığım ve tamamını ezberlediğim, XI. Louis gibi sadece birkaç kötü basımlı kitap bulabildim. Ancak ne Arapça sahnelenmiş olduğu için okumayı çok istediğim Hamlet'i, ne de Osman Celal'in ammice nazma çevirmiş olduğu Molière'in oyunlarından bir tekini bulabilmişim.

Bu aynı yaşta önde gelen başka bir yazarın, Taha Hüseyin'in (1889-1973) kasabalardaki dükkanlarda satıldığını hatırladığı kitaplarla da mukayese edilebilir. O, kitap satın almak için kasabalardaki dükkanlara gittiğini zikreder. Bu kitaplar genelde aralarında bir tek tercüme bile olmayan, ilmihal, menakıb, tılsım ve efsane kitaplarıydı³³.

Aradaki zıtlık çok çarpıcıdır. Aslında ne Tefvik el-Hakim'in ne listesi özellikle etkileyicidir, ne de aradaki farklılık onun, daha mütevazı [bir ortamda] doğmuş olan çağdaşının kültüründen daha geniş bir kültüre sahip olduğunu garanti eder. Daha da kesin olan ise, onların mizaçları, şuurlu bir şekilde gerçekleştirdikleri tercihleri, diğer edebiyatlara doğrudan girme hakkı sağlayan dil bilgileridir. Gerçektende Taha Hüseyin kendi tercümelerinden biri hakkında şu yorumu yapacaktı³⁴:

Bir şiiri bir dilden diğerine nakledenlerin hedefi, okuyucularına o şiirin gerçek bir suretini taşımak değildir. Hedef, okuyuculara onun hakkında imalarda bulunmak, zamana ve hakkında bilgi almak için kaynaklara sahip olanları ona ve onu kaynağından almaya yönlendirmektir.

İki kültürün unsurlarının buluştuğu, rekabet ettiği, çarpıştığı veya birbirine karıştığı bir zamanda, tercüme, yeni bilgilerin ve algıların yayılması için önemli bir kanal olduğu kadar, yeni yönelimleri ve öncelikleri açığa vuran bir indeks de olmuştur. Ancak o, değişim tarafından üretilen ve değişimi üreten birbiriyle etkileşimli güçlerin bileşiminden sadece bir parçadır.

³³ Tâhâ Hüseyin, *el-Eyyam*, I, (An Agptian Childhood adıyla E.H. Paxton tarafından tercüme edilmiştir, London, Heinemann, 1981), s. 50.

³⁴ Tâhâ Hüseyin, *Suhuf Muhtara mine'ş-Şi'ri't-Temsili inde'l-Yunan*, (Kahire, Hilâl, 1920), s. 50.